

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І КОМУНІКАЦІЇ ЯК СКЛADOVA ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 40—44

Засоби масової інформації і комунікації є складовою процесу реалізації мовної політики в транзитній Україні, а також динамізатором трансформаційних процесів. Роль і значення мас-медіа полягає у висвітленні конструктивної та раціональної мовної політики держави.

На початку 90-х років минулого століття в Україні посилюється інтерес до проблем інформації та мовно-політичної комунікації. Разом з тим, невизначеність курсу розвитку Української незалежної держави, тупцювання на місці, періодичне повернення до авторитарних методів управління державою та нерозуміння самого поняття “комунікації” гальмує мовну політику держави у цій сфері. Характер роботи засобів масової інформації і комунікації залежить від влади, політичної системи держави та форми її правління. Ці та інші фактори так чи інакше впливають на якість інформації, її достовірність та неупередженість. Інформація може бути конструктивною і деструктивною, раціональною та ірраціональною. Вона має пряму належність до свободи слова чи до її відсутності. Інформація, яка виникає і розповсюджується у тоталітарній чи демократичній державі, буде абсолютно різною. Якщо інформація приховується, народу складно бути повноправним суб’єктом суспільно-політичного життя держави та об’єктивно впливати на її розвиток. З інформацією тісно пов’язані мовно-політичні комунікації, які на сучасному етапі є надто політизованими. Це створює додаткові проблеми в усіх областях державної мовної політики, які спрямовані на підвищення статусу російської мови та балансування між

Митним і Європейським союзами, які активно втручаються у мовно-культурні інтереси Української держави. Якщо провладні політичні сили вбачають у цьому прогрес, то опозиційні — загрозу суверенітету України.

Проаналізуємо діяльність засобів масової інформації, що симпатизують провладним або опозиційним політичним силам. З’ясуємо роль і значення мас-медіа у висвітленні мовно-комунікаційної політики держави. Окремі аспекти мовної політики, яку проводить держава в галузі інформатизації і комунікації, проаналізовано на основі праць українських вчених, таких як Т. Болбат, І. Варзар, Х. Дацишин, Б. Дем’яненко, О. Занецька, А. Корж, С. Костилова, В. Кулик, Л. Нагорна, О. Пономарів, Т. Приступенко, М. Прищак, Я. Радевич-Винницький, О. Сербенська, В. Шкляр, М. Шульга та ін. На думку більшості вчених, правдива інформація і мовні комунікації мають врятувати світ від нігілізму, історичних катаклізмів, шантажу, зла, жорстокості, розколу, сепаратизму тощо. Тому методологічною основою комунікаційної парадигми, крім таких загальноприйнятних явищ, як спілкування, обмін думками та знаннями, є порада, примирення, нерозривний і дружній зв’язок між людьми та їх об’єднання умовами життя, метою, інтересами у спільній державі. У цьому значенні комунікацію

вчені розуміють як зустріч розумів, злиття свідомостей, внутрішнього досвіду, особливий різновид розмови, яким притаманні довіра і відкритість. Тому поняття комунікація М. Прищак пропонує “застосовувати не тільки до системи “людина-людина”, а й до систем “людина — культура”, “людина — зовнішній (внутрішній) світ” та ін. [7, 25–29].

Водночас, політичні комунікації варто розуміти як конструктивну взаємодію між владою та соціально-політичними спільнотами, національними меншинами, етнографічними групами, націями, які розгортаються на основі толерантності й порозуміння. Політичні комунікації — це відносини між політиками і народом, в основі яких міститься та мова і культура, яка об’єднує і суспільство, і державу в цілому. У зв’язку з цим, у центрі уваги вчених перебувають питання теорії масової комунікації та захисту національних мас-медіа, взаємовідносин влади і ЗМІ, розвитку і поширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя держави, зокрема в галузі інформатизації. Динаміка висвітлення цих проблем в інформаційному просторі у цілому є негативною, що було пов’язано з відсутністю будь-якої конструктивної роботи з боку влади відносно процесів комунікації. Дослідження проблем, що з’явилися у цій царині, пов’язане з активізацією діяльності неформальних видань, які змогли легалізуватися, а також з їх опозиційністю. Внаслідок дії ринкових механізмів і певних заходів щодо модернізації мовної сфери частка україномовної інформаційної продукції, як запевняє А. Корж, за роки незалежності відчутно зменшилася, а сфера інформаційної політики ґрунтується в основному на принципах лібералізму [4].

Причини гальмування поширення української мови в інформаційній сфері залежать від того, яка політична сила перебуває при владі на тому чи іншому етапі розвитку держави і яка мовна політика проводиться. За цим принципом автор класифікує ЗМІ як такі, які імпонують чи опонують владі або займають нейтральну позицію. До першого напряму віднесено ті україномовні мас-медіа,

які стоять на боці правих політичних сил та української мови; до другого російськомовні ЗМІ, які захищають інтереси інших політичних сил і російську мову як офіційну, другу державну або регіональну. Пріоритети засобів масової інформації у сфері мовних комунікацій також розділилися. Якщо провладні мас-медіа на першому етапі (1991–1996 рр.) українського державотворення висвітлювали поширення української мови як позитивне явище, то опозиційні намагалися нав’язати думку, що українська мова розвивається і поширюється за рахунок російської мови. Незважаючи на це, найбільш зросійщеними регіонами в Україні були і наразі залишаються Крим і Донеччина, де до середини 80-х років. минулого століття, за словами Т. Болбат, не залишилося жодного навчального закладу і газети українською мовою, за винятком “Радянської Донеччини”. Водночас, лише 10 % книжок видавництва “Донбас” були написані українською мовою [1, 311–312].

На другому етапі (1997–2004 рр.) опозиційні до влади мас-медіа критикували роботу влади, яка щорічно зменшувала кількість годин на вивчення предметів українознавчого циклу, не в достатній кількості забезпечувала заклади освіти навчально-методичною літературою та фахівцями. Зазначено, що тираж україномовної періодики весь час зменшувався: якщо у 1991 р. в Україні виходило 2,3 млрд газетних примірників, то в 1997 р. — лише 0,6 млрд. Водночас, 65 % українських періодичних видань виходило російською мовою. На одного росіянина в Україні припадало 4 примірники російськомовної продукції, а на одного українця — лише один українською мовою, що призвело до подальшої русифікації інформаційного простору, який необхідно інвестувати, аби подолати негативні для національної інформаційної безпеки тенденції. За низкою показників (книговидання, преса тощо) становище з українською мовою стало гіршим, ніж за радянської доби, якщо врахувати, що частка загального накладу газет, друкованих українською мовою, знизилася з 68 % у 1990 р. до 35 % у 2000 р., журналів — відпо-

відно, з 90 % до 12 %. На другому етапі кількість україномовного продукту — книжок, газет, журналів, телепередач, фільмів та ін. — також продовжувала зменшуватись. Це було пов'язано з недостатнім фінансуванням та захищеністю цієї галузі, зі зростанням цін на папір, поліграфію та послуги зв'язку. Українська влада у сфері мовних комунікацій створила умови для поширення російської мови. Власне, на початку 1996 р. в Україні російськомовними були 30 театрів, а 36 існували як змішані — українсько-російські. Станом на 1 січня 1997 р., за даними Державного комітету України у справах національностей та міграції, в Україні видавалося 1356 російськомовних газет і журналів, причому значна їх частина отримувала державну підтримку. Незважаючи на те, що у 2003 р. лише 19 % киян негативно ставилися до української мови, придбати україномовну пресу у Києві, де раніше з цим жодних проблем не було, ставало все складніше. У зв'язку з цим, 64 % опитаних вважає, що престиж української мови має бути вищий, а кожний другий заявляє, що вживання її в усіх сферах на сучасному етапі не відповідає статусу державної. Щоб надати російській мові в Україні привілейованого статусу, окремі соціологічні служби, а також ЗМІ вдаються до маніпуляцій і намагаються довести, що в Україні за кількістю переважають росіяни. У зв'язку з цим, провладні ЗМІ надають пріоритет російськомовним фільмам і намагаються запевнити, що не лише українці, а й росіяни в Україні є автохтонним народом, а Україна є “двокультурною” нацією, яка розділена за мовно-політичною ознакою, тому не може думати ні українською, ні російською мовою. Якщо в Україні мешкає 78,8 % етнічних українців і 17,3 % етнічних росіян, решта — інші національні меншини (близько 5 %), то навколо якої мови і культури має об'єднатися український народ? Якщо навколо російської, то етнічні українці у власній державі будуть і надалі русифікуватися. Відповідь на це запитання у певному значенні дає І. Варзар, який справедливо вважає, що “всі народи прагнуть брати належ-

ну участь в усіх сферах та галузях життя країни, аби почуватися в ній як вдома, а саму країну без фальші вважати рідною ненькою” [2].

Відтак, етнічні українці у власній державі, як і національні меншини, також бажають почуватися як удома. Це особливо стосується Півдня, Сходу держави та Автономної Республіки Крим, де не вистачає україномовних навчальних закладів, газет, книг, підручників, посібників, телерадіопередач тощо. З іншого боку, російські політики і вчені намагаються зберегти в сучасній Україні колишній авторитет російської мови, який існував за радянської доби. Вони не задоволені станом її розвитку на сучасному етапі. За словами С. Кічигина, російську мову в Україні підтримує російськомовна еліта лише на словах, а тим часом кількість осіб в Україні, які вважають російську мову своєю рідною, скорочується. Щоб захистити її, необхідно більше видавати художніх журналів, на сторінках яких мають друкувати твори істинні таланти сучасності, без цього, на його думку, російська мова в Україні “приречена на перетворення з великого російського слова на маргінальну мову” [3, 4–5].

І навпаки, більшість українських вчених вважає, що російській мові в Україні ніщо не загрожує, оскільки мовно-комунікаційне поле в нашій країні належить російським мас-медіа, а мовна політика держави у сфері масових комунікацій і до сьогодні визначається російськомовними засновниками. На другому етапі окремі ЗМІ критикували мовну політику влади, яка визначала, які події мають потрапляти в ефір, на шпальти газет і як вони повинні висвітлюватися. А мас-медіа інформували суспільство про часту зміну керівників міністерств і відомств, які несли відповідальність за функціонування мов у державі. У кінці другого етапу кількість газет і журналів за назвами починає зростати, а ЗМІ — ще більше політизуватися.

На третьому етапі (2005—2009 рр.) опозиційна преса звинувачувала українську владу у розколі держави, насильницькій українізації, витісненні російської мови з освіти і

ділової сфери, тоді як статистика свідчила, що 92 % преси та інформаційного книговидавничого простору було окуповано в Україні російськомовними виданнями. На Сході і Півдні держави поширення україномовних комунікацій гальмувалося як центральною, так і місцевою владою. Тираж україномовної періодики був у кілька разів менший від російськомовної. На зменшення україномовної продукції негативно впливали відсутність пільг, коштів, дорогий папір, відсутність замовлень, а також протистояння між центральною і регіональною владами. І тим не менше, за даними Інституту соціології НАН України, у 2005 р. українську мову вважали рідною 64,3 % населення, а російську — лише 34,1 % (сьогодні ці відсотки змінилися на користь української мови), що свідчило, що трансформаційні перетворення в Україні відбувалися на користь українського народу і державної мови [6].

Аналіз мовно-комунікативної політики держави в галузі інформатизації і комунікації на четвертому етапі (з 2010 р. і до сьогодні) свідчить, що вона спрямована на звуження україномовного комунікаційного простору та розширення російськомовного. Російська мова продовжує залишатися в Україні мовою бізнесу, концертних залів, музики, телеєфіру, естради, книжок, кількість яких весь час зростає. Цьому сприяють мас-медіа, які висвітлюють двомовність як позитивне явище. Наслідком такої мовної політики є висока вартість україномовної книги, яка майже зникла з прилавків магазинів. До цього варто додати оподаткування і високу вартість оренди, що призвело до масового закриття книгарень. Брак україномовної книги “компенсувала” російськомовна книга, яка у великій кількості завозиться з Росії, що не сприяє поширенню функціонування української мови. Ефір також заповнюють російськомовні передачі, немає перекладів найпопулярніших мультиплікаційних і художніх фільмів, а значна частина українського інформаційного простору наразі є власністю проросійських олігархів, які зберігають панівні позиції у ЗМІ. У зв’язку з цим українська преса і книговидання

весь час скорочуються, вони позбавлені можливості конкурувати з російськими через високі ціни і податки. Проросійські мас-медіа зменшують тиражі україномовних журналів і газет, гальмують розвиток україномовного мас-медійного простору, обмежують ефірний час телерадіотрансляцій українською мовою. Цікаво з цього приводу зазначила Л. Масенко: “у двомовному соціумі одна мова витісняє іншу з активністю прямо пропорційною кількості інформації, що подається однією і другою мовами. За таких умов кожна російськомовна газета і кожен російськомовний телеканал сприяють русифікації України, поглиблюють конфронтацію і розбрат на мовному ґрунті і заганяють справу консолідації суспільства у глухий кут, адже діалог культур можливий лише в рівних умовах, коли кожна сторона зберігає свою інакшість, окремішність та незалежність від іншої” [5, 82–83].

Таким чином, мовно-комунікативну політику держави у сфері засобів масової інформації та комунікації можна визначити як декларативну і суперечливу, яка не має чітких орієнтирів. Щоб надати мовно-комунікаційній політиці держави справжньої динамічності, необхідно прийняти такий закон про засоби масової інформації і комунікації, який би захищав однаковою мірою і україномовні, і російськомовні комунікації не за мовно-культурною, а за етнічною ознакою. А поки-що мовно-комунікативна політика держави є динамізатором у сфері ЗМІ не українських, а російських інтересів, що не об’єднує, а, навпаки, ще більше роз’єднує український поліетнічний соціум.

Література

1. Болбат Т. Етнокультурная специфика Донбасса: динамика изменений (20–80-е гг.) // 36. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 листопада 1994 р.) “Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи”. — К.: Ін-т нац. відносин і політології НАН України, 1995. — С. 311–312.
2. Варзар І. Політична етнологія: пропедевт. курс: авт. підруч. / І. М. Варзар. — 2-ге вид., перероб. та допов. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2011. — С. 318.

3. Кичигин С. Русский язык в Украине обречен стать маргинальным. — 2000. — 19 июня 2009.

4. Корж А. Мовний чинник суспільної трансформації в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. — Чернівці: Чернівецький нац. у-т ім. Ю. Федьковича, 2004. — 20 с.

5. Масенко Л. Мова і політика. — К.: Соняшник, 1999. — 100 с.

6. Мови в Україні. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

7. Прищак М. Дискурс поняття “комунікація” в контексті формування сучасної парадигми освіти // Вісник Вінницького політех. ін-ту. — Вінниця, 2010. — № 1.

Мовно-комунікаційний простір України роз'єднаний за мовно-політичною ознакою. Оскільки мова ЗМІ визначається засновниками, які виходять з власних уподобань, це призводить до подальшої русифікації інформаційного простору Української держави. Мовні комунікації в Україні значною мірою належать російським мас-медіа, а їх продукція є значно дешевшою за українську. У результаті, україномовна продукція формує не комунікативну, а посттоталітарну перспективу, яка концентрується навколо мовно-політичного контролю влади. Консенсусу в цьому питанні може бути досягнуто лише у процесі комунікації.

Языковое коммуникационное пространство Украины расколото по языковому и политическому принципу. Поскольку язык СМИ определяется основателями, которые выходят из личных интересов, это приводит к дальнейшей русификации информационного пространства Украинского государства. Языковые коммуникации в Украине преимущественно принадлежат русским масс-медиа, которые значительно дешевле украинских. В результате, украиноязычная продукция формирует не коммуникативную, а посттоталитарную перспективу, которая концентрируется вокруг языкового и политического контроля власти. Консенсус в этом вопросе может быть достигнут лишь в процессе коммуникации.

Language of communication space of Ukraine is split after language and political principle. language of mass-media determined by founders that go out from own interests, it results in further informative space of the Ukrainian state. Language communications in Ukraine in a greater measure belong Russian mass-media that largely cheaper Ukrainian. As a result, Ukrainian language products forms not communicative, and prospect that is concentrated round a language and political control of power. A consensus can in this question to be will attain only in the process of communication.

Надійшла 2 червня 2013 р.